

Beck Attila¹

A római hírszerzés Pannonia Inferiorban

The Roman Intelligence in Pannonia Inferior

Absztrakt

Pannonia Inferior római kormányzói számára lényeges volt a határ megvédése. A tartományban egy legio és auxiliaris csapatok állomásoztak. Pannonia Inferiornak hosszú közös határa volt az Alföldön élő harcias szarmata törzsekkel, ezért a római tartományi vezetők számára nagyon fontos volt a megfigyelésük. A római állam nagy hírszerző hálózatot épített ki, amelyet Pannonia Inferior helytartói is felhasználtak. A kémek, a tolmácsok, a tisztviselők és a kereskedők által összegyűjtött adatok és információk segítettek a római vezetésnek a fontos döntésekben.

Kulcsszavak: Római Birodalom, római hadtörténet, hírszerzés története, Pannonia Inferior, Barbaricum

Abstract

For the Roman governors of Pannonia Inferior it was essential to defend the borders. One legion and some auxiliary troops were stationed in the province. Pannonia Inferior had a long common border with the warlike Sarmatian tribes, who lived in the Great Hungarian Plains, therefore their observation was very important for the Roman governors. The Roman state built a large intelligence network, which was also used by the governors of Pannonia Inferior. The data and information gathered by spies, interpreters, officials and merchants helped the Roman leadership in making important decisions.

Keywords: Roman Empire, Roman military history, history of intelligence, Pannonia Inferior, Barbaricum

¹ Régész, Aquincumi Múzeum és Régészeti Park, e-mail: beck.attila@uni-nke.hu

Az ókor folyamán, hasonlóan napjainkhoz, a különböző birodalmak, országok és törzsek közti viszonyrendszer és a politika alakításában fontos szerepet töltött be a kémkedés és a hírszerzés. A mások titkainak kifürkészése, az információ megszerzése komoly gazdasági, katonai, politikai előnyt biztosított az egyén és a közösség számára a riválisaival és az ellenségeivel szemben.²

A Római Birodalom terjeszkedése során szintén támaszkodott a megszerzett értesülésekre és adatokra. A római állam nagy méretű hírszerző hálózatot épített ki, amely nemcsak a hadműveletek megszervezésében és lebonyolításában volt segítségére háború esetén, hanem a diplomáciai tárgyalásokban és békeidőben a birodalomra veszélyt jelentő szomszédok szemmel tartásában is. Ahhoz, hogy egy állam hatékony legyen az információk megszerzésében, három feltételnek kell megfelelnie: meglévő és elterjedt írásbeliségre, kiépült, effektív közigazgatásra és a nyilvántartások és adatok tárolására alkalmas levéltárak rendszerének kiépülésére.³ A birodalom fejlett struktúrájában mindhárom feltétel adott volt, így hatékony hírszerző hálózatot tudtak létrehozni. Dolgozatom célja, hogy bemutassam, hogyan épült fel Pannonia Inferiorban békeidőben a 2. században a Római Birodalom hírszerzése, kik voltak a tagjai, és hogyan működtek a szarmata területeken.

Pannonia helyzete

Pannonia a 2. század elején a Római Birodalom egyik határtartománya volt, amelyet a Duna határolt északon és keleten. Két fő részre volt osztva, nyugati felén Pannonia Superiorra⁴ Carnuntum⁵ székhellyel, keleti felén Pannonia Inferiorra⁶ Aquincum⁷ központtal. Mivel a tartomány szomszédságában katonailag erős és gyakran harcias népek laktak, akik többször jelentettek veszélyt a római területekre, szükségessé vált nagyszámú katonaság állandó jelenléte a határon. A *provinciát*⁸ összesen négy *legio*⁹ és számos kisebb segédcsoport, *auxiliaris*¹⁰ egység védte. A sereg a határ mentén volt felsorakoztatva. Három *legio* Pannonia Superiorban, Vindobonában,¹¹ Carnuntumban és Brigetióban¹² állomásozott, a maradék egy *legiónak* Aquincumban volt az állandó felállítási helye.¹³ Pannoniától északra germán népek éltek, északnyugatra a markomann,¹⁴ a tartománytól északi-északkeleti irányban a kvád¹⁵ szállásterületek helyezkedtek el. A római területektől keletre az iráni eredetű szarmata-jazigok¹⁶ birtokolták

² Kovács 2019: 9.

³ Kovács 2019: 11.

⁴ Felső-Pannonia.

⁵ Carnuntum napjainkban Bécsből délkeletre, Ausztriában található.

⁶ Alsó-Pannonia.

⁷ Aquincum a mai Budapest területén, Magyarországon helyezkedik el.

⁸ A tartomány latin elnevezése a Római Birodalomban.

⁹ Római polgárjoggal rendelkező katonákból álló, önálló katonai egység, létszáma kb. 6000 fő.

¹⁰ Római polgárjoggal nem rendelkező katonákból álló 500–1000 fős gyalogos (*cohors*) vagy lovas (*ala*) csapat.

¹¹ Vindobona a mai Bécsben, Ausztria területén fekszik.

¹² Ma Szöny területén, Magyarországon található.

¹³ Mócsy 1975a: 103.

¹⁴ A mai Csehország és részben Nyugat-Szlovákia területén élt, nyugati germán nép.

¹⁵ A mai Szlovákia területén élt nyugati germán nép.

¹⁶ Iráni eredetű, szarmata nép.

a mai Alföld és Tiszántúl térségét. Pannoniától déli-délkeleti irányban helyezkedett el Moesia provincia, attól északkeletre Dacia, amelyet a 2. század elején hódítottak meg a rómaiak. Pannonia határai mellett tehát nagyszámú, veszélyes és nemegyszer ellenséges nép lakott. Hiába határolta Pannoniát a Duna, és védte nagyszámú katonaság, a terület többször volt kitéve ellenséges támadásoknak a birodalmon kívüli területekről, a Barbaricumból. Különösen nehéz dolga volt Pannonia Inferior kormányzójának, mert a provincia észak–déli irányban hosszan terült el, mélysége kicsi volt, csak egy legio állt a rendelkezésére, és a nagy mobilitású szarmata csapatok meglepetésszerűen voltak képesek csapást mérni a tartományra. Éppen ezért a mindenkori vezető számára rendkívül fontos volt, hogy egy esetleges szarmata támadásról időben értesüljön, és így képes legyen a védelmet megfelelő időben mozgósítani.

A szarmata szállásterületeket három oldalról római provinciák határolták, ami mind a rómaiak, mind a szarmaták számára különleges helyzetet teremtett ebben az időszakban.

A rómaiak Dacia provincia megalapításával éket vertek a szarmata jazigok és roxlánok közé, megnehezítve ezzel a két szövetséges törzs kapcsolattartását. Ugyanakkor az új tartomány megalakulásával Pannonia és Dacia között a legrövidebb útvonalak a jazigok területén vezettek keresztül, ezért fontos volt a rómaiak számára, hogy a szarmatákkal jó viszonyban legyenek, mert a rövidebb utak használatával lehetőségük nyílt Dacia és Pannonia és ezen keresztül a birodalom más területeivel való könnyebb és gyorsabb kapcsolattartásra, kereskedelemre.¹⁷ A római kereskedők számára az útrövidítés komoly haszonnal járt, mert az Aquincum és Porolissum¹⁸ közti távolságot akár 400 kilométerrel le lehetett csökkenteni.¹⁹ Emellett még lényeges szempont volt, hogy a kereskedők által a római tartományi vezetés szemmel tudta tartani a szarmatákat, akik folyamatosan információval látták el a döntéshozókat. Ez azért volt lényeges a provinciák helytartói számára, mert a szarmata népek a 2. század elején több súlyos támadást is indítottak a római területek ellen. Mivel a római kereskedők a jazigoknak a saját szállásterületeiken adták el az áruikat, további előnnyel járt a birodalom számára, hogy kevesebb szarmata jött be a római településekre vásárolni, így kisebb volt az esélye annak, hogy a szarmaták a pannoniai városokban kémkedést, hírszerzést folytassanak. A határforgalom szűrésének és ellenőrzésének fontosságát Tacitus²⁰ is kiemeli *Germania* című munkájában. A germán hermundur²¹ törzs kapcsán azt jegyzi meg, hogy ők őrizetlenül is átléphetik a határt, és számukra a házaikat és telepeiket is megmutatják, mert megbízhatók. A többi harciasabb, veszélyesebb germán törzsnek csak a fegyvereiket és a katonai táborukat fedik fel elrettentésül.²²

A szarmaták számára a római kereskedők jelenléte megkönnyítette az általuk kedvelt és nagyobb mennyiségben vásárolt értékes római termékek megvásárlását. Ilyenek voltak például a nagy számban előállított fibulák²³ és a római luxuskerámia,

¹⁷ VADAY 2003: 9–10.

¹⁸ Porolissum város Dacia provinciában, ma Mojgrádnál Erdélyben, Romániában található.

¹⁹ GABLER 2010: 43.

²⁰ Publius Cornelius Tacitus (54/56–117/120), római történétíró.

²¹ Az Elbától keletre élő germán nép.

²² TACITUS 1961: 74.

²³ Köpenyek, ruhák összefogására használt fém kapcsolótű. Viseleti elemként és ékszerként is hordták.

a *terra sigillata*.²⁴ A mai Aquincum és Contra Aquincum területéről induló utak a daciai Porolissumba tartottak.²⁵ A kereskedelmi útvonalon több szarmata telep is előkerült, ahol nagyszámú terra sigillata töredék képezte a régészeti leletanyag egy részét. Az út fontos állomása volt Üllő, Soroksár, Cegléd és Adony, ahol a régészek szarmata telepeket tártak fel.²⁶ Aquincumhoz hasonlóan a mai Dunaújváros területéről, Intercisából is indult útvonal a szarmata területeken keresztül. Hasonlóan az előzőhöz, az intercisai út nyomvonalát is a római áruk megjelenése mutatja.²⁷ Intercisától délre, Lugio, a mai Dunaszekcső volt a harmadik kiinduló állomás, amely Parthiscumon²⁸ keresztül a Maros völgyén át vezetett Dacia területére.²⁹

Római hírszerzés Pannonia Inferiorban

A provinciák élén a korai császárkor folyamán a *legatus augusti pro praetore*³⁰ álltak, akik egyaránt kezükben tartották a katonai és polgári vezetést is. Személyüket a császár nevezte ki a tartomány élére. Az egy legióval rendelkező provinciák igazgatása már a császári szolgálat szférájába tartozott. Aki ezt elérte, egy hosszan tartó *cursus honorum*³¹ ment végig, és több polgári és katonai megbízatás állt mögötte.³² A tartomány irányítását egy testület segítette, az úgynevezett *officium*, amelyben számos különféle beosztású és szakértelmű ember dolgozott, és egy részük kapcsolatba hozható a hírszerzéssel. A dolgozat következő részében ezeket, a hírszerzéshez köthető személyeket fogom bemutatni.

A beneficiarii consularis

A *beneficiarii consularis* a legiókban szolgálatot teljesítő, hosszú katonai múlttal rendelkező személyek közül kerültek ki. A legtöbben közülük az utak egyes fontos pontjain, *statio*³³ voltak elhelyezve, vagy a segédcsapatok táboraiiban a helyi közigazgatás vezetői voltak.³⁴ E tisztségviselők egyik fő feladata volt, hogy a különböző utak csomópontjain felállított *statio*in a kereskedelmet és a közbiztonságot felügyeljék.³⁵

A határhoz közel szolgálatot teljesítő *beneficiarii consularis*oknak, a rendőri feladatok mellett, más hasonlóan lényeges feladatot is el kellett látniuk, mint például a hírszerzést. Pozíciójuk és beosztásuk lehetővé tette számukra, hogy a határon keresztül átjövő utazóktól, kereskedőktől a híreket és esetleges szóbeszédet begyűjtsék,

²⁴ Fényes felületű, vörösés-narancs színű római luxuskerámia.

²⁵ GABLER 2010: 47.

²⁶ GABLER 2010: 47.

²⁷ GABLER 2010: 47.

²⁸ Parthiscum ókori átkelőhely a Tiszánál, a mai Szeged környékén.

²⁹ GABLER 2010: 48.

³⁰ A *legatus augusti pro praetore* az egyes tartományok élén álló vezető, ő képviselte a császárt.

³¹ Folyamatos továbblépés útján betölthető hivatali tisztségek meghatározott sorrendje a Római Birodalomban.

³² ALFÖLDY 2000: 120.

³³ Kisebb kihelyezett helyőrség, megerősített ellenőrzési pont.

³⁴ AUSTIN-RANKOV 1995: 203.

³⁵ AUSTIN-RANKOV 1995: 195.

és ezeket az információkat a helyi katonai csatornákon keresztül továbbítják a provincia döntéshozóinak.

A beneficiarii consularisok szolgálati helyeiken gyakran állítottak feliratokat, oltárokat. Az egyik legjelentősebb a Pannonia Inferior fővárosával, Aquincummal szemben, Rákospalotán előkerült oltár.³⁶ Az oltárt Iuppiter³⁷ és Iuno³⁸ mellett a *genio commercii*³⁹ tiszteletére emelte a *legio II. Adiutrix beneficiarius consularis*.⁴⁰ Amellett, hogy az oltárfelirat egy olyan kereskedelmi utat jelöl, amely a szarmata területek felé indul, más lényeges információra is utal. A kereskedelmi úton közlekedő kereskedők az Alföld irányából Aquincum felé érinthették ezt a fontos csomópontot, amely az oltár elhelyezkedése szerint egy beneficiarius consularis lehetséges felállítási helye, stációja lehetett. Innen a tartományi megbízott nemcsak a kereskedelmi utat és a rajta áthaladó forgalmat ellenőrizhette, hanem, ahogy már korábban szó volt róla, információkat, értesüléseket és híreket is beszerezhetett az ide érkező kereskedőktől. Ezeket a híreket azután gyorsan továbbítani tudta Aquincumba, a provincia vezetőségéhez.

Hasonló felirat került elő Brigetio közeléből, a Duna túloldalán szemközt elhelyezkedő Celamantia⁴¹ erődjéből, amelyet egy korábban beneficiarius consularisként szolgáló brigetioi tisztségviselő állított.⁴² Brigetio a 2. században még Pannonia Superior része volt, majd a 3. század elején, 214-ben csatolták Pannonia Inferiorhoz.⁴³ Mint az aquincumi kollégájának, neki is az északról, a germán kvádok területéről érkező kereskedelmi utak rendjének felügyelete mellett az információ begyűjtése és továbbítása lehetett a feladata.⁴⁴

Az előzőket összefoglalva a beneficiarii consularisok olyan, sokat tapasztalt, hosszú szolgálati múlttal rendelkező és megbízható katonák voltak, akik az utak csomópontjain elhelyezett felállítási pontokról, az úgynevezett stációkról felügyelték és ellenőrizték a kereskedelmi forgalmat és a közbiztonságot. Emellett, ha a határhoz közel volt az állomáshelyük, feladatkörük kiegészült a határon átjövő utazók és kereskedők szűrésével és a tőlük származó információk és hírek begyűjtésével. Ezeket a megszerzett értesüléseket utána továbbították a provincia vezetése felé.

A speculatores

A stratégiai információk összegyűjtésében fontos szerepet játszottak az úgynevezett *speculatores* tagjai. A korai császárkorban egy legio tíz ilyen ügynököt alkalmazott, akik a helytartó *officiumának*, tartományi hivatalának megbízásait teljesítették.⁴⁵ A *speculatore* rejtve és fedetten végezte tevékenységét az ellenség vonalai mögött

³⁶ GABLER 2010: 44.

³⁷ A római panteon főistene.

³⁸ Iuno római istennő, Iuppiter hitvese.

³⁹ *Genius commercius* más néven a „Kereskedelem Védőszelleme”.

⁴⁰ CIL III, 3617.

⁴¹ Celamantia ma Szlovákia területén, Iža (Izsa) területén helyezkedik el.

⁴² CIL III 4319.

⁴³ MÓCSY 1975a: 26.

⁴⁴ AUSTIN-RANKOV 1995: 203.

⁴⁵ KERTÉSZ 2019: 29.

vagy a hátszágában, inkább kémnek tekinthető, mint katonai felderítőnek, ez utóbbi feladatot az *exploratores* végezték el.⁴⁶

A *speculatores* által végzett hírszerzői tevékenységről több írott forrás is beszámol. Caius Iulius Caesar⁴⁷ a *Gall háború*⁴⁸ című munkájában egy esetről számol be, amikor a döntéshozatal szempontjából lényeges információt szereztek a kémei. Kr. e. 57-ben Caesar a belgák⁴⁹ ellen indult, akik a római hadvezérrel szövetséges Bibrax⁵⁰ városát próbálták elfoglalni. Caesar egy megerősített táborban helyezte el a hadseregét, és onnan kémeket, *speculatores*t küldött ki, hogy információhoz jusson az ostrom állásáról. Bibrax ostroma nem haladt jól a belgák számára, akik elhatározták a támadás leállítását és a visszavonulást. Az ostrom végéről és az ellenség szervezetlen, fegyelmetlen elvonulásáról a *speculatores* értesítették a római hadvezért, aki ekkor felderítőket, *exploratores*t küldött ki a táborból, hogy megbizonyosodjon arról, hogy az ellenség valóban elvonult-e, és nem hadicselt alkalmaz. A felderítők megerősítették a mélységben tevékenykedő kémek jelentését, így Caesar a belga sereg üldözésére indult.⁵¹

Caesar gall háborúja után körülbelül 70 évvel, Kr. u. 17-ben Germanicus⁵² is sikerrel alkalmazta a seregében szolgáló kémeket, a *speculatores*t. A római hadvezér, Tacitus⁵³ beszámolója szerint a Visurgis folyó⁵⁴ felé haladt a seregével, hogy megütközzön Arminiuszal⁵⁵ és germán harcosaival. Germanicus egy szőkevénytől megtudta, hogy Arminius kiszemelte a csata helyét, seregét titokban egy erdőben gyülekeztette, és arra készült, hogy éjszaka meglepi a rómaiakat, és váratlanul megtámadja a táborn. Germanicus a táborból kiküldte a kémeit, hogy információkat szerezzenek a germánokról. Az akcióban részt vevő *speculatores* megtalálták a germánokat, a szőkevény által mondott hírt megerősítették, és jelentették a római hadvezérnek, hogy hallani a lovak nyihogását és egy rendezetlen sereg morajlását.⁵⁶

A *speculatores* a késő császárkorban is fontos szerepet töltek be a hírszerzésben. Ammianus Marcellinus⁵⁷ arról tudósít, hogy 361-ben II. Constantius⁵⁸ császár Edessa⁵⁹ városában tartózkodott, és a beérkezett hírszerzői jelentéseket tanulmányozta. A római történetíró szerint a szerzett információk egymástól elég eltérőek voltak, így a császárt nem segítették hatékonyan a szükséges katonai lépések megtételében.⁶⁰

A Pannoniában állomásozó *speculatores*ről az epigráfiai források tudósítanak minket. Egy Kr. u. 135 és 137 közé datálható, Róma városában felállított felirat, amely

⁴⁶ AUSTIN-RANKOV 1995: 54.

⁴⁷ Caius Iulius Caesar (Kr. e. 100–44) római hadvezér, államférfi.

⁴⁸ Eredeti címe: *De bello gallico*.

⁴⁹ A belgák (lat. *belgae*) a Galliától északra és Germaniától nyugatra élő népek gyűjtőneve.

⁵⁰ Bibrax gall település, ma Saint-Thomas területén, Franciaországban fekszik.

⁵¹ Caius Iulius Caesar 1974: 23–24.

⁵² Caius Iulius Caesar Germanicus (Kr. e. 15 – Kr. u. 19) római hadvezér, Tiberius császár unokaöccse és fogadott fia.

⁵³ Publius Cornelius Tacitus (54/56–117/120), római történetíró.

⁵⁴ Visurgis, a mai Weser folyó Északnyugat-Németországban.

⁵⁵ Arminius (Kr. e. 18/17 – Kr. u. 21) germán, cherusk hadvezér és a római lovagrend (lat. *ordo equester*) tagja. Kr. u. 9-ben a teutoburgi erdőben Arminius vezetésével a germán seregek döntő vereséget mértek a római csapatokra.

⁵⁶ TACITUS 1970: 65.

⁵⁷ Ammianus Marcellinus (330–395) római történetíró.

⁵⁸ II. Constantius (317–361, uralkodott 337–361) római császár.

⁵⁹ Edessa, a mai Törökország Urfa vagy más néven Şanlıurfa területén fekszik.

⁶⁰ MARCELLINUS 1993: 265.

a *praetoriani*⁶¹ és a városi *cohortes urbanae*⁶² katonáit sorolja fel, megemlíti két Savariából származó, korábbi *speculator* katonát, név szerint Publius Postumius Florentinust és Tiberius Iulius Restitutust.⁶³ Mindkét Savariából származó katona, mielőtt Róma városába helyezték volna át őket, valószínűleg a három, Pannonia Superiorban állomásozó legióban teljesített szolgálatot.

Összefoglalva a *speculatores* fontos szerepet töltöttek be a vezetők döntéshozatalában. Az ellenséges terület mélységében kis létszámban tevékenykedtek, és próbálták a megfelelő információkat megszerezni. Az általuk küldött jelentések nélkülözhetetlenek voltak, ezért, ahogy azt korábban láthattuk, gyakran közvetlen a hadvezérnek vagy magának a császárnak jelentettek. Pannonia Inferiorban hasonlóan fontos szerepet játszottak a mindenkor tartományi vezető döntéshozatalában, aki elsősorban a szarmaták titkos megfigyelésére használhatta őket. Az általuk küldött hírek, információk a helytartó törzskarába, az *officiumba* futhattak be. Szakértelmük, kiképzettségük jó lehetett, ami előmenetelüket is biztosíthatta, ezt bizonyítja a Róma városában korábban említett felirat, ahol olyan elit római egységbe is bekerülhettek, mint a császári testőrség.

Az interpretēs

A római vezetés felismerte, hogy a birodalom szomszédságában lakó népekkel való kapcsolattartásban nem támaszkodhat egyedül a latin nyelv használatára, hanem szüksége van olyan képzett emberekre, akik jártasak a környező törzsi nyelvek ismeretében. Ez a feladatot a hadszervezethez tartozó tolmácsok, az *interpretēs* látták el.

A tolmácsok tevékenységéről több írásos forrás is beszámol. Cassius Dio⁶⁴ arról tudósít, hogy a markomann háborúk után⁶⁵ a germánoknak tilos volt gyűléseket tartaniuk, hacsak nem volt a helyszínen egy római *centurio*,⁶⁶ aki ezeket az eseményeket felügyelte.⁶⁷ Lényeges volt, hogy ezek a centuriók pontosan értsék a germánok nyelvét, vagy szakértő tolmácsokat alkalmazzanak.⁶⁸

Ammianus Marcellinus római történetíró arról tudósít, hogy a 359-es évben megnövekedett Pannoniában egy szarmata támadás veszélye. Az ekkor uralkodó II. Constantius császár először diplomáciai eszközökhöz nyúlt, és követséget küldött a szarmata *Limigantes*⁶⁹ területére. A követséget két *tribunus*⁷⁰ vezette, akiket két tolmács, *interpretēs* kísért. A küldöttség kérdőre vonta a szarmata vezetőket, hogy miért hagyták el a korábban nekik kijelölt területet, és miért nyugtalanítják és fenyegetik a római határvidéket. A szarmaták a követségtől a császár bocsánatáért esedeztek,

⁶¹ Praetoriani, a római császári testőrség Kr. u. 2 és 312 között.

⁶² A legión belül 600 fős alegységek. Egy legio tíz cohorsot tartalmazott.

⁶³ CIL VI, 32515.

⁶⁴ Cassius Dio Cocceianus (lat.) vagy Kassziosz Dión Kokeianosz (gör.) (180–235) görög történetíró és római senator.

⁶⁵ A markomann háborúk 160–180 között zajlottak a Római Birodalom és az északról támadó germán és szarmata törzsek között.

⁶⁶ A centurio a kb. 80 fős alegység, a centuria vezetője.

⁶⁷ Dio 1955: (LXXII, 2) 15.

⁶⁸ AUSTIN–RANKOV 1995: 29.

⁶⁹ Limigantes, az ún. „szolga szarmaták” a 4. században.

⁷⁰ Magas rangú római tiszt vagy tisztségviselő.

és azt kérték, hogy jöjjön létre egy olyan diplomáciai találkozó, ahol a római uralkodó elé járulhatnak, előadhatják panaszukat. II. Constantius fogadta a szarmata küldött-séget, amely hirtelen a császárra támadott, de a merénylet megghiúsult.⁷¹

A történetírók beszámolóí mellett feliratos emlékek is bizonyítják Pannoniában a hadszervezethez tartozó tolmácsok jelenlétét. Ilyen volt Marcus Aurelius Flavius sírfelirata, aki a *legio II Adiutrix*nál szolgált germán nyelvet értő tolmácsként, a sírkő 171 és 230 közé datálható.⁷² A szarmata nyelvben járatos *interpres*ről is van feliratos emlék, aki szintén a hadszervezethez tartozó tolmácsként szolgált.⁷³

Az interpretes tagjainak a tárgyalásokon való fordítás mellett más feladata is volt. A nyelvi jártasságuk segítségével figyelniük kellett a tárgyalópartnereknél a politikai hangulat változását, és emellett arra is ügyelniük kellett, hogy mit beszélnek a másik fél tagjai egymás között.⁷⁴ E további információknak, mint korábban láthattuk, kiemelt fontossága lehetett. A II. Constantius által a szarmatákhoz küldött követek közül sem a tribunusok, sem a tolmácsok nem figyeltek fel idejében a veszélyre, ami a császárnak majdnem az életébe került.

A tolmácsok ezek mellett még részt vehettek az idegen nyelvű foglyok és szökevények kihallgatásában. Ahogy azt korábban láttuk, Germanicus egy szökevénytől tudta meg, hogy Arminius germán seregével éjszakai rajtaütésre készül a tábora ellen. A forrás nem beszél arról, hogy Germanicus ismerte-e és beszélte-e az ellenség nyelvét, vagy egy mellette szolgáló *interpres* volt segítségére, de ebben az esetben sem kizárható a tolmácsok alkalmazása.

A fentieket összefoglalva az interpretes alkalmazásának több célja volt. Egyrészt a tárgyalásokon való minél pontosabb és hitelesebb fordítás, másrészt a tárgyalópartnerek megfigyelése és az egymás közti beszélgetéseinek kihallgatása a találkozók során, majd az így szerzett információ eljuttatása a döntéshozóknak. A diplomáciai küldetések mellett részt vehettek a szökevények és foglyok kikérdezésében, a szerepük itt is a lehető legpontosabb fordítás volt, hogy az így nyert lényeges információk ne torzuljanak vagy sérüljenek.

A kereskedők

A *speculatores* az információk megszerzését fedésben, mélyen az ellenség területén szerezték.⁷⁵ A kereskedők, szintén mélyen, más népek területén szereztek értesüléseket, híreket, de a *speculatoresszel* ellentétben nem fedetten tevékenykedtek. További különbség volt, hogy a kereskedők általában nem a hadszervezethez tartoztak, vagy a közigazgatás alkalmazottjai voltak. Elsődlegesen az áruk szállítása és eladása volt a feladatuk, de viszonylag szabadon mozoghattak, munkájukból kifolyólag sok emberrel találkoztak, ezért a római hatóságok és hadvezérek szemében ideális hírszerzőnek, hírforrásnak számítottak.

⁷¹ MARCELLINUS 1993: (XIX. 11) 201–203.

⁷² CIL III, 10505.

⁷³ CIL III, 14349.

⁷⁴ AUSTIN–RANKOV 1995: 29

⁷⁵ AUSTIN–RANKOV 1995: 59.

Caesar a Britanniában⁷⁶ tervezett partraszállás előtt szintén támaszkodott a kereskedők által hozott értesülésekre. Mivel nem rendelkezett pontos adatokkal a sziget földrajzáról, kikötőhelyeiről és az ott lakó népekről, ezért a korábban már Britanniában járt kereskedőket hívta össze, hogy ismereteiket hasznosítsa.⁷⁷ A kereskedők tevékenysége viszont kétélű fegyver is lehetett, erről maga Caesar számolt be. A tervezett britanniai partraszállást nem sikerült titokban tartani, mert a kereskedők a hírt elterjesztették a szigeten lakó törzsek körében. A kiszivárgott információ végül segített a római hadvezérnek, mert több brit törzsfő, miután híret vette a küszöbön álló római támadásnak, Caesar elé járult, és meghódolt.⁷⁸

A kereskedők által szerzett információk fontosságát Tacitus is kiemeli. Művében, Agricola⁷⁹ életrajzában, amikor Hibernia szigetét, a mai Írországot mutatja be, megjegyzi, hogy partjait és kikötőit a kereskedők révén ismerik.⁸⁰

Az árucserében részt vevők mellett a kereskedelem helyszíne, a piac is fontos információforrás. Az emberek elsősorban az eladás és vásárlás miatt járnak oda, de ennek a helynek van egy szociális aspektusa is, itt cserélnek gyakran híreket, információkat és pletykát.⁸¹ A piacok ilyen szerepével a rómaiak is tisztában voltak, éppen ezért bizonyos esetekben megtiltották a germánoknak és a szarmatáknak a római területen működő vásárok látogatását. Ilyen intézkedésre például a markomann háborúk után, Kr. u. 175-ben került sor, ezzel is megnehezítve az esetleges germán vagy szarmata kémek beszivárgását.⁸² Ezzel kapcsolatban Cassius Dio arról tudósít minket, hogy a germán kvádokat azért kellett kitiltani a piacokról, mert a rómaiak attól tartottak, hogy az ellenséges markomann és szarmata kémek kvádnak adva ki magukat próbálnak bejutni, és információkat szerezni a római településeken.⁸³

Összefoglalva a rómaiak kihasználták a kereskedelem résztvevőit a hírszerzési feladatokban. A kereskedők nagy mobilitásuk miatt, ahogy Caesarnál láthattuk, tisztában lehettek egy terület földrajzával és az ott lévők ismeretével, de emellett tudhattak olyan friss információkat és adatokat, amelyekre a római döntéshozóknak szüksége lehetett. A hírek, értesülések cseréjében fontos szerepet játszottak a piacok, ahol sok ember találkozott egymással. Ezek az adatok nem voltak feltétlenül pontosak, de lehettek köztük olyanok, amelyek a rómaiak figyelmét felkelthették, és hasznosak lehettek.

Pannonia vezetése a 2. század idején szintén támaszkodhatott a kereskedők által szállított információkra. A római kalmárok a feltárt régészeti leletek alapján sokszor a szarmata területeken közlekedtek Dacia provincia irányába. A birodalom számára nem az eladott árukból származó esetleges kereskedelmi haszon volt az elsődleges, hanem a római területekre több alkalommal is veszélyes szarmaták szemmel tartása, megfigyelése. A római kereskedők az utak mentén szabadon mozoghattak, és a feltárt római leletekből arra lehet következtetni, hogy a nagyobb szarmata településeket is

⁷⁶ Britanniá római provincia, ma az Egyesült Királyság területén terül el.

⁷⁷ Caius Iulius Caesar 1974: (II. 20) 44.

⁷⁸ Caius Iulius Caesar 1974: (II. 21) 44.

⁷⁹ Cnaeus Iulius Agricola (Kr. u. 40–93) római hadvezér.

⁸⁰ TACITUS 1961: 26.

⁸¹ AUSTIN–RANKOV 1995: 27

⁸² MÓCSY 1975b: 15–16.

⁸³ DIO 1955: (LXXII, 1) 15.

felkeresték.⁸⁴ Útközben megfigyeléseket végeztek, illetve a piacokon egyéb információkat is szerezhettek. Ezeket az értesüléseket ezután továbbadhatták akár a pannoniai vagy a daciai római döntéshozók számára.

Összefoglalás

A határ menti provinciák és ezen belül Pannonia számára is lényeges volt határvédelem és a biztonság szempontjából a Barbaricumban lakó népek megfigyelése és szemmel tartása. Ezt a tevékenységet a tartományokban a katonai és polgári közigazgatásért felelős helytartó, a *legatus augusti pro praetore* látta el. Ezt a vezetőt a császár nevezte ki a provinciák élére.

A helytartó munkáját segítette a mellette működő tartományi testület, az *officium*. Az egyéb közigazgatási feladatai mellett ez a szerv adott utasítást a különféle hírszerzői tevékenységekre. Az információ begyűjtését egyrészt a hadszervezethez tartozók végezték, de emellett igénybe vették a hadseregen és közigazgatáson kívül lévő személyek szolgálatait is.

Mélyen a Barbaricum területén a titkos hírszerző tevékenység a *speculatores* feladata volt. Szervezetileg a hadsereghez tartoztak, és fő feladatuk a kémkedés és a megfigyelés volt. Kis létszámú, fedett csapatokban fejtették ki titkos tevékenységüket, amellyel a tartományi vezetőket, hadvezéreket és a császárt segítették adatokkal, információval a döntések meghozatalában.

Hasonlóan, mint a *speculatores*, a *beneficarii consularis* is a hadsereg tagjai voltak. Feladatuk nem annyira speciális, mint a *speculatores* tagjainak, de a munkájukból és beosztásukból adódóan a provinciák vezetői őket is felhasználták a hírek és adatok begyűjtésére. A kereskedelmi forgalom ellenőrzése és az utakon való közbiztonság fenntartása mellett, főleg a határ közelében, az utazók, kereskedők szűrése, ellenőrzése és a tőlük jövő információ begyűjtése is a feladatukat képezte. Pannonia Inferior esetében a fókusz a szarmata területeken volt, ezért létfontosságú volt, hogy az innen jövő adatokat, megfigyeléseket a *beneficarii consularis* összegyűjtsék, és továbbítsák a tartományi vezetés számára.

Az interpretés, hasonlóan a *speculatores* tagjaihoz, a hadszervezethez tartoztak és gyakran a Barbaricum területén végeztek tevékenységet. A kémekkel ellentétben a munkájukat nem fedetten végezték, hanem diplomáciai küldöttségek tagjaiként. Mint a *beneficarii consularis*, az ő elsődleges feladatuk sem a hírszerzés volt, hanem a fordítás, de nyelvtudásuk révén olyan fontos információkhoz is hozzájuthattak, amelyek a döntéshozók számára fontosak lehettek.

A kereskedők az előző csoportokkal ellentétben nem tartoztak a hadsereghez vagy a közigazgatáshoz, nem voltak a hadszervezet tagjai. Kereskedelmi tevékenységüket nyíltan végezték, és a hírszerzés náluk is mellékfeladat volt. Előnyük volt, hogy munkájuk révén a Barbaricum területén sokfelé eljuthattak, sok mindent megfigyelhettek, illetve sok emberrel beszélhettek. Az általuk gyűjtött információk is nagymértékben hozzájárultak Pannonia Inferior védelméhez.

⁸⁴ VADAY 2003: 9.

A forrásokból megállapítható, hogy a határvédelem érdekében Pannonia Inferior és más római tartományok helytartói több forrásból igyekeztek híreket begyűjteni, erre felhasználták a hadszervezet tagjait és külső személyeket egyaránt, hogy olyan információkhoz jussanak, amelyek alapján helyes döntéseket tudtak hozni.

Rövidítések feloldása

CIL – Corpus Inscriptiones Latinarum

Irodalomjegyzék

- ALFÖLDY Géza (2000): *Római társadalomtörténet*. Budapest: Osiris.
- AUSTIN, Norman J. E. – RANKOV, Boris N. (1995): *Exploratio – Military and Political Intelligence in the Roman World from the Second Punic War to the Battle of Adrianople*. London and New York: Routledge.
- BODA József – REGÉNYI Kund szerk. (2019): *A hírszerzés története az ókortól napjainkig*. Budapest: Dialóg Campus.
- CAESAR, Caius Iulius (1974): *A gall háborúról*. Ford. Szepessy Tibor. Budapest: Magyar Helikon.
- DIO, Cassius (1955): *Roman History*. Ford. Earnest Carry. London: William Heinemann Ltd.
- GABLER Dénes (2010): Utak Pannonia és Dacia között a „Barbaricumon” át. In BAJUSZ István – BENKI Elek – EMIDI Tamás (szerk.): *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem-és Régiségtárból* 3. Cluj-Napoca: Societatea Muzeului Ardelean, 43–54.
- KERTÉSZ István (2019): Felderítés és információszerezés a Római Birodalomban. In BODA József – REGÉNYI Kund (szerk.): *A hírszerzés története az ókortól napjainkig*. Budapest: Dialóg Campus, 28–32.
- KOVÁCS Zoltán András (2019): Adalékok az információszerezés történetéhez. In BODA József – REGÉNYI Kund (szerk.): *A hírszerzés története az ókortól napjainkig*. Budapest: Dialóg Campus, 9–14.
- MARCELLINUS, Ammianus (1993): *Róma története*. Ford. Szepesy Gyula. Budapest: Európa.
- MÓCSY András (1975a): *Pannonia a korai császárság idején*. Budapest: Akadémiai.
- MÓCSY András (1975b): *Pannonia a késői császárkorban*. Budapest: Akadémiai.
- DOMASZEWSKI, Alfred – MOMMSEN, Theodor szerk. (1958): *Corpus Inscriptiones Latinarum III*. Berlin: De Gruyter.
- TACITUS, Publius Cornelius (1961): *Iulius Agricola élete*. Ford. Borzsák István. Budapest: Gondolat.
- TACITUS, Publius Cornelius (1961): *Germania*. Ford. Borzsák István. Budapest: Gondolat.
- VADAY Andrea (2003): A Szarmata Barbarikum központjai a Kr. u. 2. században. *Barbarikumi Szemle*, (1), 9–22.

